

Ольга Деркачова

<https://orcid.org/0000-0002-6326-4471>

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

ВІД РОЗВАГИ ДО ІНІЦІАЦІЇ: КАЗКИ-ПРИТЧІ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

Анотація

У статті проаналізовано казки-притчі Емми Андієвської у контексті ініціаційних практик та обрядів, які є важливою складовою текстів письменниці. (Не)проходження ініціації головним героєм ключове у казці і визначає його подальшу долю та мораль казки. Визначено, що однією з важливих складових ініціації у них є дорога, мандрівка очевидна чи уявна, вертикальна (подорож на небо) чи горизонтальна (в інші країни). Герої казок письменниці не мають імен, адже важливе не ім'я, а шлях, вчинки, зміни як такі. Персонажі універсальні, як і той час та простір, в яких вони опиняються, як і ті неназвані чужі міста, фортеці, королівства, країни та моря. З'ясовано, що у цих творах присутні три сковородинівські світи – Мікрокосм, Макрокосм та Біблія. Ці казки-притчі діалогічні за своєю суттю, мають фольклорно-біблійну прототекстову основу з яскравою авторською афористикою, а через розмови та розповіді бляшанки та шакала, які оповідають казкові історії, постає світ, в якому герої (не)змінюються, проходячи всі етапи ініціації, (не)повертаються, і обов'язково стають іншими, кращими для себе самих.

Ключові слова: казка, притча, ініціація, обряд, ритуал.

Вступ. У другій половині ХХ – початку ХХІ століття спостерігаємо зацікавлення-повернення до притчевої оповіді, що переосмислювала попередній досвід воєн, криз, розчарувань та падінь ХХ століття, а також продовжувала притчеву оповідь початку ХХ століття. Романи-притчі, казки-притчі, притчеві оповідки стають невід'ємною частиною сучасної літератури. Їхні теми: онтологічні смисли, життя та смерть, добро та зло, справжність та штучність, віра та зневіра, пошук себе та свого призначення.

Особливої популярності останнім часом набули короткі притчеві оповіді часто релігійного змісту, в яких у доступній формі розповідається про християнські чесноти та цінності на прикладах сьогодення. Їхня мета – не лише розважити читача, а й на прикладі персонажів, що проходять ініціацію, продемонструвати можливість змін в житті будь-якої людини. «Головне завдання притчі – звернення до душевного стану людини, дати натяк читачеві, як повинно бути, наштотхнути на роздуми» [26, 199]. Сам обряд ініціації є однією з архетипних ситуацій міфологічного походження і «пов'язаний з ідеєю оновлення, переродження, здобуття нової якості, а також із виходом в інші сфери» [9]. Таке переродження та радикальна зміна персонажів – одна з

особливостей чарівних казок, а також сучасних казок-притч, в яких герой часто постає іншим внаслідок випробувань та самовипробувань або ж зазнає покарання, якщо не зміг їх пройти.

На оригінальні казки-притчі натрапляємо у творчому доробку Емми Андієвської, української діаспорної письменниці та художниці, авторки близько тридцяти поетичних збірок та прозових творів, лавреатки Національної премії України імені Тараса Шевченка. До жанру казки-притчі вона звернулася, маючи вже значний життєвий досвід (її книга «Казки» побачила світ у 2000 році). «Потреба поділитися набутим призвела до актуалізації повчального потенціалу притч, які не містять, однак, нав'язливих повчань» [19].

Казки Емми Андієвської об'єднані діалогами консервної бляшанки та шакала, що виступають своєрідним обрамленням-силою. А героями стають звірі, птахи, упирі, мушлі, пальці. «Здебільшого ці казки мають «силу» (за Сквородою), яка й резюмує моральний авторчин досвід, що проектується на дії її уявних героїв. Продовжуючи одна одну сполучною фразою-містком, що її казка майстерно перекидає від оповідки до оповідки, вони творять цілісну структуру казкового дійства, яке, проте, зумисно досить “приземлене, наближене до реалій життя, але за “силою” морально-етичних міркувань піднесене до філософських роздумів та узагальнень» [24].

Мета статті – проаналізувати та визначити особливості ініціаційного начала у казках Емми Андієвської та простежити трансформації, які відбуваються з головними героями після (не)проходження обряду ініціації.

Виклад основного матеріалу. Обряд, що знаменує перехід людини на новий ступінь розвитку у соціальній групі, включення людини в замкнуте об'єднання після набуття особливих знань, називається ініціацією [16, 54].

Обряди та значення ініціації, присутність у сучасному просторі відображені у працях В. Балушка, А. ван Геннепа, В. Давидюк, Л. Залізник, М. Еліаде, Р. Єфімкіної, О. Капішина, К. Леві-Строса, О. Лосева, Г. Левінгтона, Є. Мелетинського, Ю. Писаренко, В. Проппа, Т. Романко, В. Топорова, Н. Фрая, Дж. Фрейзера, Дж. Харрісон та ін.

На початку 20 століття французький етнограф Арнольд ван Геннеп уперше запропонував класифікацію обрядів-переходів, виокремивши обряди відокремлення, проміжні обряди та обряди-включення. Обряд ініціації, який передбачає залучення людини до певної спільноти (вікової чи таємної), на думку дослідника, належить до проміжних. Ініціація – це перехід до нового простору, мандри (уявні та справжні) за межі свого дому в інший світ, завжди сакральний. Вигнання та відлучення належать до обрядів відокремлення та десакралізації. Структура ініціації передбачає кілька етапів: індивід відокремлюється від соціальної групи), етап випробування та пограничних ситуацій, герой повертається до своєї соціальної групи у новому статусі) [5].

У ритуалі ініціації простежується схема символічного вмирання-народження, про яку одним із перших заговорив Джеймс Фрейзер у «Золотій гілці», де систематизує та вивчає матеріали народних звичаїв, первісних

вірувань, стародавніх та сучасних релігій, показуючи цілісну картину вірувань та обрядів крізь епохи. Одним із визначальних культів є культ Життя, якому підпорядковані й обряди ініціації [29].

Мірча Еліаде визначав поняття «ініціація» як комплекс ритуалів та усних настанов, скерованих на радикальне перетворення релігійного та соціального статусу ініціанта. З точки зору філософії, ініціація – це зміна екзистенційних умов, становлення духовної зрілості. Після випробовувань людина обов'язково стає іншою [28]. Дослідник виділяв три типи ініціацій: колективні ритуали (наприклад, перехід з дитячого віку в дорослий стан), другий тип – ритуали, скеровані на входження до таємних спільнот, третій тип – ініціації, пов'язані з містичними професіями (знахарство, шаманство).

На думку Джейн Харрісон, ті, хто проходять ініціацію (мається на увазі обряд посвячення молоді, вторинне народження її для дорослого світу), наслідують двічі народженого Діоніса – сина Зевса та фіванської царівни Семели. «Зевс, що з'явився перед царівною в оточенні блискавок, ненавмисно спопелив свою смертну кохану, але встиг вихопити із полум'я недоношеного Діоніса і зашив його собі в стегно. У покладений термін Бог народив дитя і віддав його на виховання Німфам» [7]. Харрісон висловила припущення, що першим народженням людина приходить у світ, а іншим народжується для своєї спільноти. Таким чином, утверджується нове, а мета церемонії ініціації – імітація соціального народження людини [30]. На думку Т. Шадріної, «щоб підкреслити вагомість “вторинного народження”, автор припускається співставлення психологічних особливостей сучасної людини, для якої немає певного важливого моменту досягнення зрілості молоддю; і давньої людини, для якої становлення дорослої особистості відбувається за кілька днів під час відповідного обряду. Звичайно, ці особливості відносяться на рахунок психологічного стану людини, які визначаються ступенем інтелектуального розвитку» [25].

Клод Леві-Строс («Первісне мислення») проводив культурно-етнологічні дослідження на основі вивчення та дослідження первісних суспільств, а також вивчення «неприрученої думки», присутньої у діяльності всіх цивілізацій. Дослідник розмежовував соціальне та природне. Саме суперечність між ними зумовлює появу обрядів ініціації. Ініціація – це поява нового класу, класу ініційованих чоловіків, що відрізняються від звичайних чоловіків та жінок [15]. Їхня мета – стати посередниками. Важливу роль відіграють в обрядах ініціації перевдягання та маски. «У цих ритуалах, де герой перемагає монстрів, маска уособлює кордон між природним і надприродним, сакральним і профанним, вказує на зв'язок з потойбічним світом і виступає у вигляді записів соціального коду на тілі ініційованого» [12].

Дж. Кемпбел приділив чимало уваги обряду ініціації в героїчному міфі. Мандрівник повинен пройти такі етапи випробовування: отримання вісті про необхідність мандрівки, сама мандрівка, битва, прохід в інфернальний світ, повернення з нього зі скарбом [27].

В. Балушок у праці «Обряди ініціацій українців та давніх слов'ян» вказує, «що серед різних верств українського народу існували розвинені ініціаційні обряди, які ритуально оформлювали змушнення й виховання молоді та перетворення її на дорослих і повноправних членів суспільства» [3, 3].

О. Капішин зазначав, що символічна ініціація відбувається автоматично і пов'язана з настанням певного віку. Участь у ній безпечна і нескладна, але й катарсису чи відродження не відбувається. Як приклад науковець наводить обряд хрещення у сучасному християнстві. Символічні ініціації можуть відбуватися більш-менш відкрито для сторонніх спостерігачів. Реальні ініціації нечасті, закриті та таємні [10].

Терміном ініціація тепер позначають: «1. Юнацькі вікові ініціації і взагалі посвячувальні ритуали, що пов'язані з соціалізацією молоді; 2. Обряди, які ритуально оформлюють вступ до різних таємних товариств, які вже не пов'язуються з юнацьким віком і набуттям соціальної зрілості й доступні, як правило, для представників однієї статі; 3. Жрецькі, шаманські та чаклунські посвячення; 4. Ініціаційні ритуали введення в посаду; 5. Посвячення у вищий ритуальний статус, або так звані "календарні" ініціації; 6. Жіночі ініціації» [2].

В. Пропп вважав, що своїм походженням чарівна казка завдячує обряду ініціації («Історичні корені чарівної казки»), її обов'язковими атрибутами є відокремлення героя від рідного дому та родини, етап випробовувань та повернення вже іншим [18].

Ініціація відіграє важливу роль у чарівних казках. «Зберігаючи завжди одну і ту саму суть – процес випробовування і «дорослішання», вона символізує «смерть – народження» (смерть недосвідченого юнака і народження досвідченого повноправного члена племені, воїна, мисливця, героя, чоловіка), і, як правило, є дуже варіативною у своїх формах. Але попри всі варіанти, ініціація має єдину матрицю – неофіт, що її проходить, відокремлюється від племені, від дому, переносить випробування, опановує навички та вміння, отримує певні знання, в тому числі і сакральні, символічно помирає, а потім оживає в новій іпостасі і повертається додому уже у іншому, як правило, вищому статусі» [21].

Задля розваги і швидшого минання ночі розпочинають розповідати казки одне одному бляшанка та шакал Е. Андіївської. Розповідають і дискутують. При чому дискусія ця повільна та неспішна, як плин ночі. Ініціацію проходять герої їхніх історій. Щоправда, не завжди це обряд завершується вдало. Наприклад, у «Казці про чоловіка, що заступав Усевишнього» чоловік отримує відповідь на питання, як стати таким, як Бог: «Поки ти не сумнівався, тієї іскри вистачало, щоб упоратися не лише з людьми, а й з усією світобудовою, бо ця іскра міцніє чи никне від твого власного кута зору. А сумніви - це вияв не моєї, а твоєї власної волі, яка й віддалила тебе від мене, зробивши безсилим. Коли ти подолаєш цю прірву, глибина якої залежить виключно від твого власного кута зору, ти станеш таким, як я, бо я і є ти!» [1, 121]. Чоловік пообіцяв притлумити свої сумніви і знову спробувати замістити Бога, щоб той відпочив, але так і не повернувся.

Як знаємо, однією з важливих складових ініціації є дорога, мандрівка очевидна чи уявна. У казці це можливі подорожі в інфернальний світ чи на небо (вертикальна мандрівка) та звичні подорожі в інші краї чи землі (горизонтальна мандрівка). Так, подорожують:

чоловік з «Казки про рінину, подарунок моря», опиняється на дні морському,

два пальці до «королівства на самому кінці світу»,

чоловік у «Казці про слимака» простує «крізь густий смерековий ліс»,

у морі опиняється віслук («Казка про пихатість»),

пастушок падає у провалля («Казка про яян»),

виривається через огорожу і тікає молодий бичок («Казка про бика й метелика»),

рибалку викидає море на безлюдний берег («Казка про кулі зла»),

гуска, яка несе золоті яйця, простує до Бога, бо в тоді «Всевишній щойно упорядковув рай, і на воротах не стояло ані озброєної вогняними мечами янгольської сторожі, ані святих ретельників, і тому гуска одразу ж і втрапила до самого Господа

Вода для персонажів є тією точкою, з якої починаються зміни: говорюча риба виходить з води, нянь океаненяти та віслук опиняються у морському царстві, море викидає рибалку на незвіданий берег.

Про символізм води у міфології, фольклорі, релігії годі й говорити. З води все починається, у воді закінчується. Вода дає життя і забирає його, дарує відродження, може бути порталом між світами. «Вода символізує смерть старої людини – людини самолюбної, тієї, яка дбає тільки про себе, яка тільки шукає слави, багатства, насолоди земської. Саме ту людину потрібно потопити. Покаяння – відвернення від старої самолюбної людини, щоб повернутися до любові, до людини, яка має брата і сестру, якій відкривається небо і яка чує голос Отця» [4].

Ліс (а за В. Проппом, обряд ініціації найчастіше відбувається у лісі [18]), дорога у казках Е. Андієвської може виступати місцем зміни персонажа, а також місцем перевірки героя і того, чи дійсно обряд ініціації змінив персонажа. У «Казці про рінину, подарунок моря» чоловік за вірну службу морю отримує чарівну рінину, яка допомагає йому стати багатим. Змінюється його життя, він отримує омріяні стабільність та спокій. Щоправда, є одна умова, за якої чарівна рінина «працює»: ніколи не заводити розмови з дідком на роздоріжжі, коли смеркає. «Не виключене, що він щасливо й звікував би свій вік, якби однієї днини, що нічим не різнилася від інших, йому не спало на думку, що коли людині чогось не вільно, вона не може бути щасливою. Щоправда, цю думку чоловік одразу ж відкинув. Адже він ще не вичерпав усіх своїх бажань, і то, далєбі, далеко принадніших, ніж якась там розмова з дідком у присмерку на роздоріжжі. Але тому, що всі інші бажання були здійсненні, вони перестали його цікавити, а від цього життя ніби попливло кудись в інший бік: квіти стали втрачати яскравість, свіжість і запах, сонце - тепло й сяйво, а в сміху чоловікові щораз

частіше вчувався плач» [1, 57]. Чоловік вирішує ризикнути, порушує заборону і лишається без нічого, з власної волі відкинувши від себе щастя. Щоправда, він усвідомлює, що це сталося через власну нерозсудливість, отже, мудрішає.

М. Еліаде пише, що смерть в ініціації необхідна для того, щоб попроситися з минулим буттям і відродитися в іншому існуванні [8]. Герої Е. Андієвської не завжди готові до цього, проте розуміють це згодом, а не перед випробуванням. Наприклад, чоловік, якому доручили бавити Океаненя, був готовий померти, і його до себе забирає море. Він повертається зміненим, але ці зміни, як потім виявляється, не були внутрішніми, тобто він не переродився по-справжньому.

У «Казці про слимака» чоловік саме у лісі рятує лісового духа в подоби слимака: «Я лісовий дух, - мовив слимак, бо чоловік уже лагодився йти далі, гадаючи, що то йому просто причулося. - Раз на рік, саме в цей час, як ти мене здибав, закон лісу велить мені прибрати безборонну подобу, щоб випробувати людське серце й власну відвагу. І тоді мене легко знищити, хоча в інший час ніхто мене не подужає, бо ж цю дужість я здобуваю лише тим, що раз на рік, буди безборонний, дивлюся в очі своїй смерті, як це й сталося тепер» [1, 41]. За свій вчинок персонаж отримує в подарунок здібності: «перша - занурюватися в землю, друга - розуміти мову маку й третя - їздити на гарбузовому дусі» [1, 41]. Щоправда, лісовий дух не попереджає про небезпеки та заборони, які ховаються за новими вміннями головного героя казки, але про це йому говорить макове зерня. Герой порушує заборони, оскільки просто не вірить в них, і через цю зневіру ледь не втрачає життя. Чоловік знаходить лісового духа і просить забрати дари назад, оскільки він не може користуватися тим, що перевищує його можливості. І слимак-лісовий дух йому відповідає: «Нехай назавжди залишиться тобі це розуміння речей. Однак віддавши мені з власної волі зовнішні дари, ти здобув найбільший внутрішній дар: усвідомлення, від якого визріває небачена перлина в душі. Віднині - ти найбагатша людина в світі, байдуже, чи ти ходитимеш у лахмітті, чи в оксамитах, животітимеш в розваленій хижці, а чи в царських хоромах з кришталевиими підлогами. Відтепер всі посілості - в тобі. А коли перлина в твоєму серці розростеться до таких розмірів, що на тобі залишиться сама шкіра, ти ступиш на стежку, на якій ми оце зараз стоїмо, бо ця стежка - той рятівний промінь, що його простягає Творець кожному сотворінню» [1, 47]. І тільки тепер випробування справді змінили головного героя казки.

У казках Емми Андієвської часто зринають подарунки, скарби, якими герої то вмінють, то не вмінють користуватися. Проте бляшанка та шакал теж висловлюють своє ставлення до скарбів. У «Казці про ян» пастушок падає у глибоке провалля і опиняється в місті, мешканці якого знають тільки своє «я». Йому вдається вибратися, ще й отримати мішок з самоцвітами. На що шакал говорить: «Як на мене, люди завжди захоплюються марнотами, на подобу самоцвітів. У пустелі їх часом можна подибати на поверхні, але я ще не чув, аби якийсь шакал спокусився цим непотребом» [1, 138].

Одним із важливих місць, де розгортаються події казок Емми Андіївської, є пустеля. Папа Франциск говорить про пустелю як про місце, де немає жодного звуку, крім вітру та нашого дихання, а відтак пустеля дає можливість відмежуватися від стороннього галасу і звільнити місце для важливого – Божого Слова: «Пустеля – це місце Слова з великої літери (...). У пустелі ми чуємо Слово Боже, схоже на легкий звук. У книзі Царів сказано, що Слово Боже – як нитка звучної тиші. У пустелі можна віднайти сокровенну близькість до Бога, любов Господа.(...) Пустеля – це місце для найважливішого. (...) Урешті-решт, пустеля – це місце усамітнення. Навіть сьогодні довкола нас є багато пустель. Це самотні й покинуті люди. Скільки бідних і старих людей живе поруч із нами в тиші, безгучно, на маргінесах, у відкиненні! Їх не кличуть на аудієнцію, аби поговорити. Але пустеля приведе нас до них, до тих, хто безголосо просить про допомогу» [22]. Шлях у такій пустелі – це шлях милосердя до найслабших, а пустельна дорога провадить від смерті до життя. Якщо ж ми входимо в пустелю з Ісусом, то «з нами трапиться так само, як із тими пустелями, які навесні розквітають, коли пуп'янки й пагони раптом проростають «нізвідки». Мужньо увійдімо в цю пустелю Великого Посту, прямуймо за Ісусом у пустелі: і з Ним наші пустелі квітнуть!».

Шакал, один із головних персонажів казок Емми Андіївської, часто блукає пустелею, де відчувається найсправжнішим, і говорить про свої мандрівки наступне: «Коли я в пустелі слухаю нюхові водограї, здебільшого це буває десь так на п'ятий день без їжі, я лише шакалю. Та щойно я наближаюся до людських осель, я мимоволі олюднююся. Я починаю відчувати, як люди, думати, як вони, і, щойно коли я повертаюся до пустелі, з мене поволі вивіває людську душу і лишається тільки душа шакала. Мені часто хочеться поговорити з людьми, коли я буваю серед них, тільки їхня зарозумілість в останню мить стримує мене. Я починаю боятися, що мене не зрозуміють, або, що ще гірше, якимось фальшиво зрозуміють, і тому я мовчу або йду в пустелю і вию. Справді дуже важко з людьми, бо вони олюднюють нас, і разом з тим їм і на думку не спаде ставитися до нас, як до людей, а на цьому ми завжди терпимо» [1, 4]. Вихід з пустелі для шакала по-своєму важливий та символічний. На думку В. Просалової, «Актуалізація письменницею образу шакала, не характерного для української казкової традиції, змушує шукати джерела цього персонажа в індійських казках. Так, скажімо, у збірці «Панчатантра, або П'ять кошиків житейської мудрості» зображуються два шакали» [19]. Шакал виходить з пустелі, розповідає казки консервній бляшанці, слухає її казки та повертається назад в пустелю. Можемо припустити, що його дії циклічні. Перебуваючи наодинці з собою певний час, він повертається згодом у світ людей, а згодом знову у пустелю. А ці повернення становлять певну обрядовість для нього. Варто зазначити, що ні для нього, ні для бляшанки не потрібні обряди ініціації, адже вони вже немов посвячені до тасного товариства, що знаходиться осторонь від людей, спостерігає за ними, аналізує та оцінює. Такими ж згодом стають деякі персонажі їхніх казок.

Ще одним персонажем, який значну частину свого життя проводить у пустелі, є бичок, який тікає від господаря, бо хоче розвідати всі таємниці, які трапляються на його шляху. Він інший, ніж його родичі, тому немає йому місця серед усталених звичаїв та порядку. У пустелі він дорослішає, мужнішає, змінюється і розуміє, що пустеля - його дім.

І якось «одного вечора, коли не так уже й молодий, бо роки збігли швидше, ніж вода після зливи, не такий уже повороткий, але ще сильний бик лагодився заночувати між двома дюнами, він здибав пустельного лисика, що тримав у передніх лапках шість капшучків, і завів з ним розмову» [1, 82]. Фенек просить бика переправити його через річку. Один із капшучків, які тримав у лапах лис, намочився. Це був капшучок для коров'ячих нащадків, в якому зерна часу, що «містили в собі пилок щастя й добробуту, обернулися на лихо, й моровицю». Бик просить віддати цей капшучок йому, щоб його родичі лишилися живими та здоровими. Коли ж наш герой розв'язав капшучок, то побачив, що у ньому був метелик-смерть: «Я завжди любила сміливих, але ти єдиний, що так незмінно любив мене, - сказала смерть. - Ти єдиний ніколи не боявся мене, тож віднині ми не розлучатимемося, бо і смерть потребує вірного приятеля. І метелик поволі опустився йому на груди, від чого бикові остаточно забило віддих, а коли він нарешті спромігся віддихнути, то разом із віддихом відчув, як його статура пружніє, йому з лопаток ростуть величезні нефритові крила, а навколо бичачої морди кільцями закручується чорна людська борода. Відтоді, кажуть, крилатий бик, що возить на собі смерть-метелика, назавжди оселився на краю пустелі, де вони живуть і досі» [1, 85]. Спочатку герой відокремлюється від своєї групи, потім тікає від господаря та родичів, потім здійснює ряд небезпечних мандрівок, після яких розуміє, що він не хоче повертатися додому. Важливими є роздуми персонажа у пустелі, після яких він починає мешкати на її краю – між світом, з якого він так довго тікав, і світом, що подарував йому нового друга-смерть. Він як неофіт піднімається на щабель вище, а переживши символічну смерть, стає іншим і гармонійнішим.

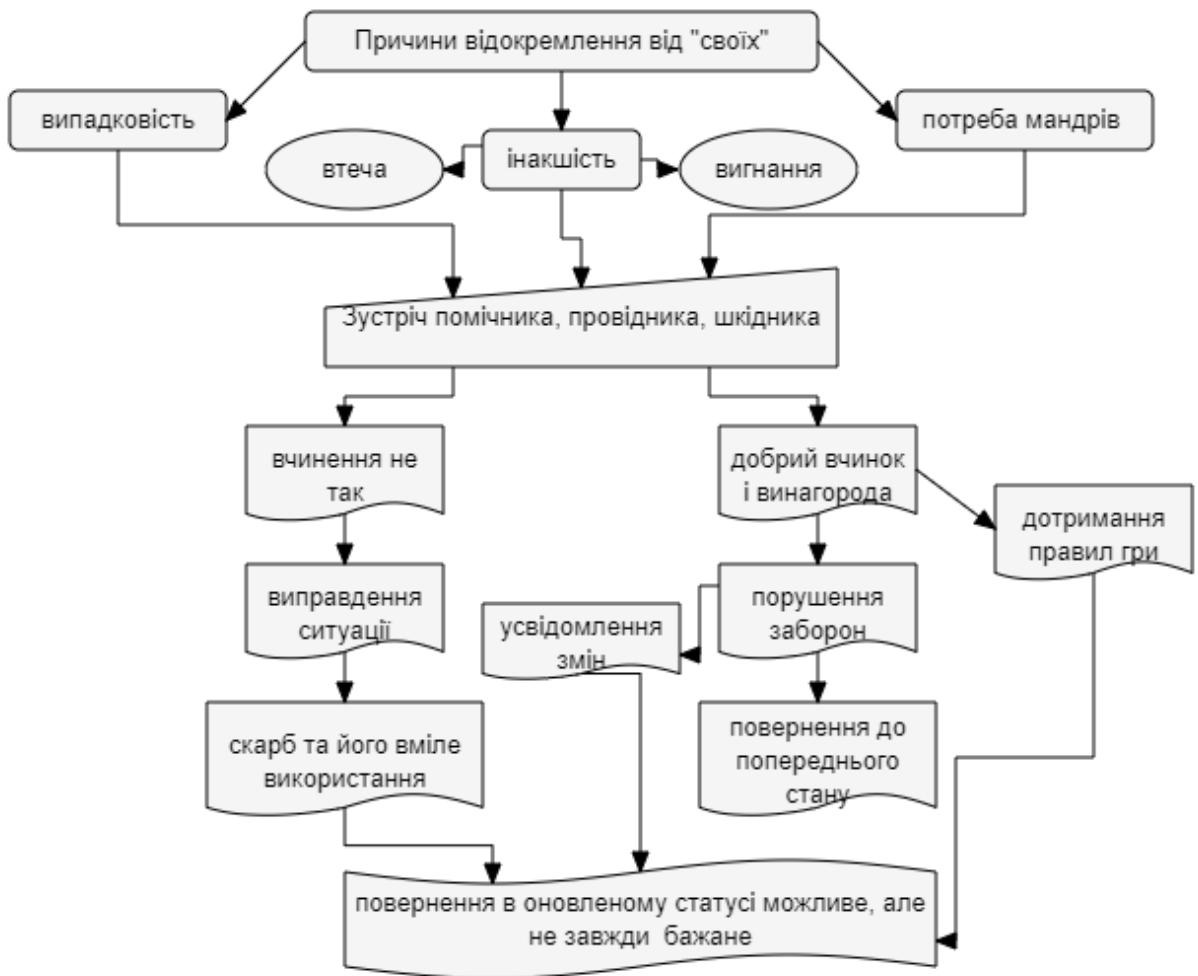
Ініціацію переживають або опиняються за крок від неї «не такі» персонажі, яким мало того, що у них є, які виділяються зі свого соціуму чи то вчинками, чи повелінкою чи іншими якостями. Не такою є й говорюча риба з казки «Говорюча риба», яку виганяють з великих вод, «що існують від віків» (згадаймо з міфології, що подобу риби могли приймати різні боги, а в ранньому християнстві риба була ще й символом Христа). Риба і чоловік зустрічаються на березі – межі між морем, в якому риба чужа, та людським поселенням, в якому мешкає рибалка. Коли ж риба виходить за ці межі, вона гине.

«Казка про мандрівника» теж показує нам неможливість повернення до спільноти, звідки ти вийшов, але не тому, що спільнота не приймає персонажа, а тому, що герой не хоче повертатися: «Був колись на світі чоловік, який став великим мандрівником, бо йому якось забаглося довідатися, чому все є таким, як воно є» [1, 139]. Своїми недоречними питаннями він лякає місяць і повинен за це виконати його доручення. Місяць наказав знайти вхід до вчорашнього дня,

чоловік знайшов цей вхід в собі, а згодом «спостеріг, що він може тепер з галузкою в руці мандрувати крізь видиме й невидиме до самої сутності речей, за якою відкриваються неосяжні рівнини Божого віддиху» [1, 141].

До речі, в Емми Андієвської повернення до своєї спільноти не завжди є добрим для персонажів. Згадаймо хоча би тих героїв, якими керував неспокій і бажання вийти за межі заборон. Вони отримують своє покарання: втрачають усе, чим їх обдарували, але для когось із них ця втрата є завершенням ініціального обряду, а для когось стає одним із епізодів життя, про який ще потім довго можна розповідати. А хтось просто не повертається, бо розуміє, що не знайде спокою там, де був, маючи те, що отримав після випробувань.

Схематично:

Ю. Григорчук звертає увагу на те, що всі позитивні персонажі казок – це ті, хто має добре серце [6, 15]. Проте добре серце не означає твоєї готовності пройти ініціальний обряд, а особливо – його завершити. Випадково у країні, де сприймають тільки зло, опиняється рибалка, випадково серед яян опиняється пастушок. Тікає від свого роду бичок, від смерті тікає гуска, а говорючу рибу виганяють. Мандрівник не може зупинитися у своїх мандрах. Захоплений подорожами, він випадково вчиняє не так, спокутує це і отримує надзвичайні

здібності. Інший персонаж рятує слимака та отримує дари, від яких згодом відмовляється. Нянь океаненяти назавжди втрачає все, бо порушує заборону. Пастушок виходить від яян з діамантами-нагородою за свою доброту. Не всі вони повертаються до своєї спільноти – лиш ті, хто випадково опинилися не там, де мали бути або ж ті, хто не завершили обряд ініціації. Ті, хто проходили другий тип ініціації (за М. Еліаде), а здебільшого він характерний для казок Е. Андієвської, не повертаються, бо й відокремлювалися вони через свою інакшість.

Казки-притчі передбачають читача-слухача. Адже бляшанка та шакал розповідають одне одному казки, кожна з яких завершується своєрідною силою. Наприклад:

- Щоб бути добрим, треба справді великої мужности, - погодилася бляшанка. - Тільки чомусь воно так повелося, що сміливі часто-густо не добрі, а ті, що добрі, не сміливі.
- Боягузи не бувають добрими, уточнив свій досвід шакал.
- Сила, що все порядкує, дає кожному вибір, - мовила бляшанка. - Якби кожен трохи уважніше придивлявся до свого довкілля й пильніше виконував обов'язки, він міг би вершити й велике, знайшовши і на невеликому відтинку своє вагоме місце [1, 22].

Висновки. Ініціація – це смерть і народження, після яких знищується попередній статус неофіта з метою отримання іншого, нового. Він повинен залишити свій узвичаєний безпечний світ і перейти в інший, невідомий, а тому небезпечний, загрозливий. Це може бути підземний або надземний світ, інша країна, інше місто, край світу, підводний світ. У казках Андієвської обряди ініціації виконуються персонажами, а читач разом з бляшанкою та шакалом спостерігає за розповіддю, розмірковує над діалогами двох оповідачів. Ініціація персонажам необхідна для отримання нових знань, нового статусу, віднайдення свого місця у світі та розуміння, хто я і що повинен робити на цій землі. У казках Е. Андієвської присутні три сковородинівські світи – Мікрокосм, Макрокосм та Біблія. Діалогічні за своєю суттю, вони мають фольклорно-біблійну прототекстову основу з яскравою авторською афористикою: «Не доцільно шукати скарбу там, де ти його не закопав», «Тієї миті, як жива істота захоче, аби її існування змінилося, воно й справді зміниться, тільки не кожен здатний допасуватися до цього», «Справжнє добро ніколи не обернеться на зло» [1]. Герої казок письменниці безіменні, адже ім'я не таке вже й важливе у цьому контексті, а важить шлях, вчинки, повернення, вони універсальні, як і той час та простір, в яких вони опиняються, як і ті чужі міста, фортеці, королівства, країни та моря. Це все неважливо, важливі чесноти, як вони (не)отримують і як з ними живуть далі, чи повертаються до узвичаєного порядку життя, чи шукають щось нове, чи повертаються до свого соціуму у новому статусі чи стають самотниками, і зрештою, чи можуть та хочуть скористатися як новим статусом, так і новим досвідом.

Бібліографія

1. Андієвська Е., *Казка про яян; Говорюча риба: казки*, Київ 2019.
2. Балушок В., *Ініціації українців та давніх слов'ян*, Київ 2016.
3. Балушок В., *Обряди ініціацій українців та давніх слов'ян*, Львів 1998.
4. Владика Діонісій Ляхович, *«Вода символізує смерть старої людини»*. URL: <https://ukr-parafia-roma.it/uk/nascosto-74/1045> (дата звернення 20.01.2022).
5. Геннеп А., *Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов*, Москва 1999.
6. Григорчук Ю., *Філософські казки Емми Андієвської та байки Григорія Сковороди: діалоги текстів*, «Слово і Час» 2019, № 10, с. 14-21.
7. Діоніс, URL: https://supermif.com/greki/greki_d/dionis.html (дата звернення 20.01.2022).
8. Еліаде М., *Мефістофель і андрогін*, Київ 2001.
9. Ісаєнко С., *Структурно-семантичні елементи обряду ініціації в постмодерністському романі*, «Питання літературознавства» 2003, Вип. 10, с. 83-89.
10. Капишин А., *Инициация в традиционных культурах как социальная практика*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/initsiatsiya-v-traditsionnyh-kulturah-kak-sotsialnaya-praktika> (дата звернення 20.01.2022).
11. Кизилова В., *Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс*, Старобільськ 2015.
12. Костюк О., *Традиційні ініціації українців як засіб впливу на формування національної ідентичності в сучасній культурі*, «Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки» 2015, Вип. 19, с. 154-160.
13. Лесько К., *Пустеля – місце без ілюзій*. URL: <https://credo.pro/2018/02/200526> (дата звернення 20.01.2022).
14. *Літературознавчий словник-довідник*, за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. Т. Теремка, Київ 2007.
15. Леві-Строс К., *Первісне мислення*, Київ 2000.
16. Матеюк О., *Ініціації як форма психологічного впливу на особистість*, «Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки» 2009, Вип. 23, с. 53-54.
17. Мелетинский Е., *Мифологический словарь*, Москва 1990.
18. Пропп В., *Исторические корни волшебной сказки*, Ленинград 1986.
19. Просалова В., *Художні особливості казок Емми Андієвської*, «Синопис: текст, контекст, медіа» 2016, № 3, с. 12-15
20. Романко Т., *Художня трансформація обряду ініціації у романі Любка Дереша «Культ»: семантичний і прагматичний аспект*. *Studia Methodologica* 2008, Вип. 25, с. 172-176.
21. Рошко М., *Подорож головного героя як ініціація у "Божественній комедії" Данте Аліг'єрі та "Маленькому принці" Антуана де Сент-Екзюпері*. «Науковий вісник Ужгородського університету» 2014, Вип. 2, 84-89.

22. Слово Папи Франциска на загальній аудієнції 26 лютого 2020 року. URL: <https://svitlo-zhyttja.kiev.ua/teaching/> (дата звернення 20.01.2022).
23. Смірнова Н., *Особливості моделювання художнього світу в казках Е. Андіївської*, «Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія Філологія-Педагогіка-Психологія» 2011, Вип. 22, с. 168-173.
24. Тарнашинська Л., *Гіпертекст Емми Андіївської*, «Всесвіт» 2003, № 9-10, с. 149-154.
25. Шадріна Т., «Кембриджська традиція» у працях Джейн Харрісон. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/83249/45-Shadrina.pdf?sequence=1> (дата звернення 20.01.2022).
26. Якуба О., *Казки-притчі в жанровій системі Юрія Ярмиша*. «Вісник Запорізького нац. Університету» 2013, № 3, с. 199-203.
27. Campbell J., *The Hero with a Thousand Faces*. URL: <http://www.rosenfels.org/> (дата звернення 20.01.2022).
28. Eliade M., *Rites and Symbols of Initiation*. URL: https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.233748/2015.233748.Rites-And_djvu.txt (дата звернення 20.01.2022).
29. Frazer J. G., *The Golden Bough: A Study of Magic and Religion*. URL: <http://www.gutenberg.org/ebooks/3623> (дата звернення 20.01.2022).
30. Harrison J. *Ancient Art and Ritual*. URL: <https://www.gutenberg.org/files/17087/17087-h/17087-h.htm> (дата звернення 20.01.2022).

OD ROZRYWKI DO INICJACJI: BAJKI-PRZYPOWIEŚCI EMMY ANDIJEWSKIEJ

Streszczenie

Artykuł analizuje bajki-przypowieści Emmy Andijewskiej w kontekście praktyk i rytuałów inicjacyjnych, które są ważną częścią tekstów pisarki. (Nie)przejsie inicjacji głównego bohatera jest w baśni kluczowe i determinuje jego dalsze losy i moralność bajki. Ustala się, że jednym z ważnych elementów inicjacji w nich jest droga, podróż jest oczywista lub urojona, pionowa (podróż do nieba) lub pozioma (do innych krajów). Bohaterowie bajek pisarki nie mają imion, bo to nie imię ma znaczenie, ale droga, czyny, zmiany jako takie. Postacie są uniwersalne, podobnie jak czas i przestrzeń, w których się znajdują, a także te nienazwane obce miasta, twierdze, królestwa, kraje i morza. Wyjaśniono, że w tych pracach istnieją trzy światy Skoworody - Mikrokosmos, Makrokosmos i Biblia. Bajki te mają charakter dialogiczny, oparte są na folklorystyczno-biblijnych prototekstach z wyrazistą autorską aforystyką, a poprzez rozmowy i opowieści blaszanej puszkii i szakala, które opowiadają bajkowe historie, wyłania się świat, w którym postacie (nie)zmieniają się, przechodząc wszystkie etapy inicjacji, (nie)wracają, i koniecznie stają się innymi, lepszymi dla siebie.

Słowa kluczowe: bajka, przypowieść, inicjacja, obrzęd, rytuał.

FROM ENTERTAINMENT TO INITIATION: FAIRY TALES OF EMMA ANDIJEVSKA

Summary

The article analyzes the fairy tales of Emma Andijevska in the context of initiation practices and rituals, which are an important component of the writer's texts. The (un) initiation of the main hero is the basic component in the fairy tale and determines his future destiny and life. It is determined that one of the important part of their initiation is the road, the journey - vertical (travel to heaven) or horizontal (to other countries). The heroes of the Andijevska's fairy tales don't have names, because it's doesn't matter, the way, actions, changes are important. Characters are universal, the same are the time and space in which they find themselves, unnamed cities, fortresses, kingdoms, countries and seas. It was found that in these tales there are three Skovoroda's worlds - Microcosm, Macrocosm and the Bible. These fairy tales are dialogical, have a folklore-biblical prototext basic with bright author's aphorisms, and through conversations and stories between can and jackal that tell fairy tales, emerges a world in which the characters (do not) change, going through all stages of initiation. (do not) return, and necessarily become others, better for themselves.

Key words: fairy tale, parable, initiation, rite, ritual.